

Creative Commons License: CC BY-SA 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.en>

Magdalena Lachman

Wydział Filologiczny

Uniwersytet Łódzki

e-mail: magdalena.lachman@uni.lodz.pl

ORCID: 0000-0003-2908-3420

Julia Dynkowska

Wydział Filologiczny

Uniwersytet Łódzki

e-mail: julia.dynkowska@uni.lodz.pl

ORCID: 0000-0001-7657-2679

Jacek Kaczmarek

Wydział Nauk Geograficznych

Uniwersytet Łódzki

e-mail: jacek.kaczmarek@geo.uni.lodz.pl

ORCID: 0000-0003-1750-1592

Armina Kapusta

Wydział Nauk Geograficznych

Uniwersytet Łódzki

e-mail: armina.kapusta@geo.uni.lodz.pl

ORCID: 0000-0003-4955-8630

Ruch i bezruch w badaniach literacko-geograficznych nad przejawami życia literackiego w łódzkich kawiarniach – ujęcie metodologiczne

Wprowadzenie

Pojęcie ruchu na gruncie badawczym może konotować różne sensy. Wśród pól znaczeniowych zarysowują się takie aspekty jak zmiana lokalizacji w przestrzeni (badawcza mobilność i stopień jej obligatoryjności determinowanej przedmiotem refleksji); decyzyjność (podobnie jak w określeniu „ruch szachowy” lub w rozkazie o ruchu wojsk); impuls, pobudzenie, ożywienie (ruch myśli); aktywność wielu osób (formuła działania kolektywnego, gdy mowa np. o ruchu awangardowym czy ruchach ekologicznych); przemiana (w ujęciach badawczych i jako przeobrażenie, któremu podlega badacz w wyniku ewolucji własnych poglądów, poczynionych odkryć, rozmaitych wpływów, łączenia metod przy uruchamianiu podejścia kooperacyjnego itp.).

Na gruncie badań geopoetycznych pojęcia ruchu i bezruchu bywają aplikowane do dzieła literackiego w zakresie jego treści i budowy, także towarzyszącego mu procesu twórczego albo sposobów odbioru, co obejmuje aktywności pisarza lub czytelnika. Można zaproponować jeszcze inny kieru-

nek namysłu i postawić pytanie, jak kategorie ruchu i bezruchu determinują badacza i badania. Z tej perspektywy ważne są takie kwestie jak zmienność usytuowania badacza oraz (nie)ruchomość przedmiotu badań. Kategorie ruchu i bezruchu można traktować zarazem jako pojęcia obrazujące zasadnicze postawy związane z typem aktywności podejmowanych przez przedstawicieli różnych dziedzin wiedzy w kontekście stosowanych przez nich metod badawczych. Z perspektywy podjętych w artykule rozważań interesująca wydaje się konsolidacja dwóch podejść – literaturoznawczego oraz geograficznego. Metody stosowane w obu dyscyplinach implikują odmienną ruchliwość badaczy, co skutkuje możliwością pozyskania różnorodnych danych. Artykuł ma na celu ukazanie efektów wykorzystania heterogeniczności metodologicznej do prowadzonych od stycznia 2025 roku badań nad życiem literackim w kawiarniach w Łodzi, z którą autorzy są zawodowo związani. U podstaw namysłu nad tak wykadrowanym problemem tkwi chęć wprowadzenia w ruch tematu nie dość wyzyskanego poznawczo, a zarazem wpisania się w uwidoczniiony trend eksplorowania idei kawiarni w kulturze¹.

Ruch w badaniach geopoetyckich

W artykule *Przestrzenie teorii* Danuta Ulicka przypomina, że teoria literatury narodziła się 23 grudnia 1913 roku w Bezpańskim Psie², petersburskim kabarecie (kawiarni, piwnicy artystycznej³), wraz z prelekcją Wiktora Szklowskiego. Dla naszych rozważań istotne wydają się dwa rozpoznania badaczki. Po pierwsze, „[m]iejsc, w których można by ulokować narodziny teorii literatury, takich jak kabaret, kawiarnia, prywatne mieszkanie, drukarenka, plac publiczny, da się znaleźć więcej. Niezależnie od tego, które wybrać, ważne

¹ Ożywienie w tym zakresie dokumentuje urozmaicony przyrost prac, np.: K. Murawska-Muthesius, *Karykatura kawiarniana jako medium nowoczesności. Jama Michalikowa w Krakowie, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”* 2010, nr 4, s. 167–183; E. Matyaszewska, *Przestrzeń kawiarni i przestrzeń sztuki. Jama Michalika w Krakowie, fin de siècle i Młoda Polska, „Pamiętnik Sztuk Pięknych / Fine Arts Diary”* 2015, vol. 10, s. 385–392; *The Thinking Space. The Café as an Institution in Paris, Italy and Vienna*, red. L. Rittner, W.S. Haine, J. Jackson, Ashgate 2013; S.R. Duncan, *The Rebel Café. Sex, Race, and Politics in Cold War America’s Nightclub Underground*, Baltimore 2018; G. Minois, *Szerzenie się niewiary: kawiarnie, kluby, gazety*, w: tegoż, *Historia ateizmu. Niewierzący w świecie zachodnim od jego początków do naszych czasów*, przeł. W. Klenczon, Warszawa 2019, s. 440–445.

² D. Ulicka, *Przestrzenie teorii*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2017, nr 11, s. 7.

³ Zob. np. G. Gazda, *Słownik europejskich kierunków i grup literackich XX wieku*, Warszawa 2009, s. 23; A. Berkiet, *Między praktyką a teorią: przypadki awangardy rosyjskiej*, „Tekstualia” 2017, nr 2, s. 120.

jest, że wszystkie należą do przestrzeni nieoficjalnych [podkr. Autorki]"⁴. Po drugie zaś, ściśle związane z pierwszym, bardzo precyzyjne wskazanie takiego właśnie – nieoficjalnego, nieakademickiego, rzeczywistego – miejsca narodzin teorii literatury zmienia nieco sposób oglądu dyscypliny, którą postrzega się niekiedy jako pretendującą do „systemowej uniwersalności, dogmatyczn[ą] i przemocow[ą]"⁵. Powiązanie początków dyscypliny z konkretną przestrzenią pozwala „uziemić” teorię literatury. Owo „uziemienie” (zacerpnięte od Edwarda Saïda i spolszczone przez Ulicką *wordliness*) może prowadzić do dość paradoksalnej – stojącej w sprzeczności z konotowanym przez szablonowe sformułowanie „ruch myśli” – konstatacji o pozytywnie waloryzowanym bezruchu: teoria literatury zostaje pozbawiona bezsensownej ruchliwości, staje się bardziej uchwytana, ukorzeniona.

Taki sposób myślenia jest jednak ściśle związany z zachodzącymi od dłuższego czasu przeobrażeniami humanistyki, które Ryszard Nycz charakteryzuje następująco, a które bez wątpienia można byłoby powiązać z fizycznym ruchem badacza:

habitus (w sensie Bourdieu) dzisiejszej humanistyki – płynie [...] z woli odrzucenia dotychczasowej procedury, polegającej na nakładaniu (weryfikowaniu) z góry danych teoretycznych kategorii na badany obiekt czy proces i wyborze postawy „praktykowania teorii”, tzn. wyprowadzania analitycznych pojęć z empirycznej materii, której złożoność, heterogeniczność i hybrydyczność domaga się bardziej elastycznego, relacyjnego, sieciowego, operacyjnego słownika [...]. Ta próba wyjścia poza myślenie w kategoriach opozycji [...] bierze się także z przesunięcia zainteresowania z wyników, obiektów, wytworów [...] na procesy, praktyki, działania, które nie są rozpatrywane ze względu na efekty, do których doprowadziły, lecz z uwagi na swą wewnętrzną logikę, specyfikę własnej sprawczości i kreatywności. Antropolodzy mówią o modelu improwizacji kulturowej, socjologowie i filozofowie o praktyce, etnologowie o „badaniach-w-działaniu”, kulturoznawcy o czynnościowym czy „czasownikowym” rozumieniu kultury (w opozycji do rzeczownikowego – jako zastanego systemu reguł i normatywnej kontroli – jej rozumienia w nowoczesności)⁶.

Jedną z konsekwencji tych zmian jest postulat prowadzenia badań w trybie poetyki doświadczenia, która stanowi „odповідź na potrzebę przywrócenia empirycznego wymiaru badań literackich, a przede wszystkim samej literatury i czytelniczego z nią kontaktu”⁷, jak również wykorzysta-

⁴ D. Ulicka, *Przestrzenie teorii*, s. 10.

⁵ Tamże.

⁶ R. Nycz, *Kultura jako czasownik. Sondowanie nowej humanistyki*, Warszawa 2017, s. 20–21.

⁷ Tamże, s. 43.

nie w literaturoznawczych analizach i interpretacjach narzędzi wypracowanych w ramach zwrotów afektywnego i performatywnego czy somatopoetyki. Należałoby tu, wciąż za Nyczem, wspomnieć także o poszerzeniu pola humanistyki o humanistykę kognitywną, cyfrową, zaangażowaną, artystyczną (*art based research*) oraz posthumanistykę. W kontekście niniejszego artykułu najważniejsze jest jednak włączenie do literaturoznawstwa niestandardowych dla tej dyscypliny metod, wymagających wyjścia z za biurka i/lub myślenia o sobie jako doświadczającym podmiocie⁸ (np. badania publiczności, badania z zakresu poetyki kognitywnej, autoetnografia), a także interdyscyplinarnych badań, w tym – literaturoznawczo-geograficznych. Jak pisze Elżbieta Rybicka:

Przemieszczenie zainteresowania z poetyki przestrzeni imaginacyjnych na interakcje literatury z przestrzeniami rzeczywistymi siłą rzeczy stwarza możliwości renegocjacji na linii literaturoznawstwo a geografia, tym bardziej, że w ciągu ostatnich lat obie dyscypliny przeszły znaczne przeobrażenia, umożliwiające w konsekwencji podjęcie dialogu transdyscyplinarnego⁹.

Badania literaturoznawcze nad kawiarniami i toczącym się w nich życiem literackim

Na związki literatury i kawiarni¹⁰ można spoglądać przez pryzmat splotu różnych zagadnień węzłowych. Wśród nich zarysowują się dwa główne hasła wywoławcze: „kawiarnia w literaturze” (jako temat, motyw, miejsce lub tło wydarzeń, przedmiot autorskiej refleksji itp.) oraz „literatura w kawiarni”. Ten drugi aspekt dotyczy „literackości (w) kawiarni” (mogącej przejawiać się w nazewnictwie, wystroju, retoryce przestrzeni, kulisach powstania konkretnego lokalu) oraz „życia literackiego w kawiarni”, które objawia się poprzez funkcjonowanie w niej pisarzy (kawiarnia jako miejsce powstawania literatury lub źródło inspiracji do jej tworzenia) oraz odbiorców (kawiarnia jako miejsce czytania bądź przyswajania sztuki słowa

⁸ Zdaniem Elżbiety Rybickiej „powrót kategorii miejsca i co za tym idzie akcentowanie lokalnych i regionalnych, a także innych (płciowych, etnicznych, klasowych, kulturowych) parametrów badacza, pisarza czy praktyk artystycznych oraz powiązane z tym problematyzowanie opozycji lokalne – globalne” [E. Rybicka, *Zwrot topograficzny w badaniach literackich. Od poetyki przestrzeni do polityki miejsca*, w: *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*, red. T. Walas, R. Nycz, Kraków 2012, s. 327] jest efektem zwrotu kulturowego (zarówno w humanistyce, jak i w geografii).

⁹ Tamże, s. 321.

¹⁰ Por. W. Mukesh, *The Modern Café in Literature*, „Studies in the English Language & Literature” 2018, nr 83, s. 17–50.

i obcowania z jej różnymi przejawami), a także kolportaż i promocję literatury. W tej optyce istotna okazuje się instytucja „kawiarni literackiej” w jej modelowych wcieleniach¹¹ – według Andrzeja Makowieckiego, zasłużonego badacza zjawiska¹²:

Jest to lokal kawiarniany położony zazwyczaj w centrum miasta, dostępny dla wszystkich, w którym z nieokreślonych powodów zaczyna się skupiać środowisko artystyczno-literackie. Lokal staje się modny i przyciąga wszystkich tych, którzy chcieliby chociaż otrzeć się o to środowisko¹³.

Pojęcie kawiarni literackiej z racji desygnatowej różnorodności nie ma jednak ostrych definicji. Komentatorzy często sami postulują, by je ujmować opisowo i pragmatycznie. Współczesną operacyjną nośność pojęcia potwierdza to, że funkcjonuje ono aktualnie nie tylko jako kategoria odnosząca się do konkretnych miejsc, ale też jako koncept czy metafora, o czym świadczy tytułowanie tym mianem różnych inicjatyw¹⁴ albo osobnych publikacji¹⁵. Już samo historyczne umocowanie zjawiska pozwala jednak zadawać pytanie o jego współczesną implementację oraz o aktualne na nie zapotrzebowanie.

Choć systematyzowanie przejawów życia literackiego w kawiarniach znajduje odbicie w specjalistycznych kompendiach¹⁶, nie istnieje pod tym

¹¹ Typologizuje się ją m.in. poprzez wyróżnienie wariantu stolikowego oraz estradowo-eventowego. W dwudziestoleciu międzywojennym pierwszy reprezentowała np. Mała Ziemiańska, zaś drugi kawiarnia Pod Pikadorem. Zob. J. Stradecki, *Funkcje społeczne kawiarni literackiej*, „Teksty” 1976, nr 4–5, s. 199–211.

¹² A. Z. Makowiecki, *Warszawskie kawiarnie literackie*, Warszawa 2014.

¹³ *Kawa, książki, rozmowy. Rzecz o niezwykłych kawiarniach*, Polskie Radio Dwójka – audycja Ćwiczenia z myślenia, prowadzenie Andrzej Malesa, 11.11.2013, <https://www.polskieradio.pl/8/1455/artykul/976522,kawa-ksiazki-rozmowy-rzecz-o-niezwyklych-kawiarniach> [dostęp 28.07.2025].

¹⁴ Szyld „Kawiarni Literackiej” firmuje np. cykl rozmów o nowościach wydawniczych w łódzkim Domu Literatury czy spotkania podczas OFF Festival w Katowicach. Z kolei w ramach Rawa Blues Festival w latach 2007–2013 funkcjonowała inicjatywa Kawiarenka Poetycka Rawa Blues, służąca podnoszeniu standardów tekstowych w bluesie i zespalanu go z literaturą. Por. też Literary Cafe Podcast prowadzony przez Katie Glennon: <https://ultimateradioshow.com/literary-cafe-podcast/> [dostęp 28.07.2025].

¹⁵ Zob. np. almanachy poetyckie Kawiarni Literackiej działającej w ramach Domu Kultury „Modraczek” w Bydgoszczy albo wydane pod szyldem wydawnictwa KryWaj antologie wierszy młodych twórców: *Kawiarenka poetycka. Almanach użytkowników*, cz. 1–5, Koszalin 2015, 2016, 2019.

¹⁶ R. Kanarek, *Kawiarnia literacka*, w: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Wrocław 1991, s. 405–407; R. Kaleta, *Kawiarnie*, w: *Słownik literatury polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa i in., wyd. 2 poszerz. i popr., Wrocław 1991, s. 208–211.

względem uprzywilejowana metoda oglądu zjawiska. Zwykle odbywa się on w trybie *case studies*¹⁷ albo w formie ujęć popularnonaukowych (m.in. bedekerowych nastawionych na propagowanie turystyki kulturowej¹⁸); często również przy charakterystyce innych zjawisk – zwłaszcza nurtów czy grup artystycznych¹⁹ albo ogólnych mechanizmów nowoczesnej kultury literackiej²⁰, także poprzez uruchamianie szerszych odniesień (np. podczas rozpatrywania cywilizacyjnego znaczenia kawy²¹). Co charakterystyczne, pod względem podawczym nawet w zamierzeniu naukowe ujęcia form życia literackiego w kawiarniach wykazują tendencję do anegdotyczno-ciekawostkowego trybu opisu. Zdarza się też, że operują unarracyjnieniem i fikcjonalizacją, tzn. są nastawione na konstruowanie barwnej opowieści sytuowanej często poza faktografią (co widać choćby w asynchronizacji przy wyliczaniu bywalców konkretnego miejsca, gdy sposób prezentacji wytwarza wrażenie, że wszyscy przywoływani literaci powiązani z danym lokalem przychodzili do niego w tym samym czasie).

Do literaturoznawczego rekonstruowania oraz inwentaryzowania życia literackiego w kawiarniach wykorzystywane są urozmaicone źródła, w szczególności utwory z potencjałem referencyjnym (m.in. satyryczne czy z kluczem, także anegdoty); świadectwa odbioru z zakresu egodokumentów (literatura wspomnieniowa, pamiętniki, listy), publicystyki prasowej

¹⁷ *Opowieści wiedeńskiej kawiarni*, wybór, koncepcja, wstęp S.H. Kaszyński, współpr. J. Drynda, A. Wiśniewska, Poznań 2004; S.H. Kaszyński, *Legenda wiedeńskiej kawiarni literackiej*, w: tegoż, *W cieniu habsburskich krajobrazów. Trzytnaście esejów o literaturze austriackiej*, Poznań 2006, s. 63–79; J. Molenda, *Przy stoliku w Czytelniku*, Warszawa 2024.

¹⁸ N.R. Fitch, *Najsłynniejsze kafejki literackie Europy*, przeł. K. Wywiał-Prządka, Warszawa [2008]; B. Faron, *Jama Michalika. Przewodnik literacki*, wyd. 3 rozsz., Kraków 2013; L. Sadkowska-Mokkas, *Przystanek Warszawa. Subiektywny przewodnik literacki*, Brzezia Łąka 2015. Por. też J. Molenda, *Z espresso przez Europę. 20 najsłynniejszych kawiarni, które musisz poznać*, Warszawa 2019; tegoż, *W 80 filiżanek dookoła świata. Piętnaście najsłynniejszych kawiarni*, Warszawa 2021; A. Krzyżanowska, *Wiedeńskie kawiarnie*, w: tejże, *Wiedeń nieoczywisty. Niebezpieczna podróż ulicami miasta, w którym autorka mieszka od ponad 20 lat!*, Bielsko-Biała 2024, s. 156–187.

¹⁹ J. Stradecki, *W kręgu Skamandra*, Warszawa 1977; T. Kłak, *Stolik Tadeusza Peipera. O strategiach Awangardy*, Kraków 1993, s. 10–62; S. Bakewell, *Kawiarnia egzystencjalistów. Wolność, Bycie i koktajle morelowe*, przeł. A. Paszkowska, Warszawa 2018.

²⁰ J. S. Bystroń, *Publiczność literacka*, Warszawa 2006, s. 216–219; E. Zawisza, *Formalne i nieformalne organizacje życia kulturalnego: instytucje, kawiarnie, kluby, salony, przyjaźnie*, w: tejże, *Powieść w kulturze czytelniczej Francji XVIII wieku*, Wrocław 1993, s. 44–46; J. Płuciennik, *Literatura, głupcze! Laboratoria nowoczesnej kultury literackiej*, Kraków 2009, m.in. s. 37–50, 125–149; J. Olczyk, *Życie literackie w Krakowie w latach 1893–2013*, Kraków 2016.

²¹ B. Jezernik, *Kawa. Historia wielu interesujących osób i przeszkód, z jakimi spotykał się gorzki czarny napar, zwany kawą, w swoim zwycięskim pochodzie z Arabii Felix wokół świata, czego nie zdołał powstrzymać nawet muhtasib ze świętego miasta Mekki*, przeł. J. Pomorska, wyd. 2, Wołowiec 2021.

(wzmianki, reportaże, recenzje wydarzeń zaistniałych w lokalach kawiarnianych); raporty z obszaru tajnej archiwistki (donosy i podsłuchy urzędów inwigilujących²²); druki użytkowe i źródła ikonograficzne (ulotki, ceniki, menu, bilety, afisze, plakaty, fotografie, obrazy, grafiki, karykatury, szata informacyjna miasta – szyldy, tablice upamiętniające itd.); materiały audiowizualne lub foniczne (nagrania spotkań, dokumenty filmowe, audycje radiowe).

Kawiarnie literackie i życie literackie w Łodzi w świetle analiz literaturoznawczych

Sama kawiarnia jako przedmiot badawczy dostarcza dobrego pretekstu do namysłu nad pojęciem ruchu, ponieważ jest on (w rozumieniu zarówno fizycznym, jak i mentalnym) na różne sposoby jej przyrodzony – poprzez przemieszczanie się bywalców i obsługi, stolikową rotację gości i często właściwą im teatralizację zachowań, a także interakcje społeczne, wpływające na postrzeganie kawiarni jako miejsca, w którym zachodzi intelektualny ruch myśli. Ponadto zwraca się uwagę, że „[s]porą rolę w tworzeniu kawiarni i obyczaju kawiarnianego odegrała społeczna mobilność”²³, np. w Polsce w XIX wieku

warszawską inteligencję czasów Królestwa Kongresowego stanowili przybysze z różnych dzielnic, ciągnący ku centrum życia umysłowego i politycznego. Trudne warunki mieszkaniowe i potrzeba żywienia się w mieście dyktowały potrzebę kontaktów m.in. w kawiarniach²⁴.

Z kolei skoncentrowanie się na badaniach życia literackiego w kawiarniach w Łodzi wynika z empirycznego rozpoznania specyfiki miasta i odbywa się w duchu przekory. Łódź jest bowiem automatycznie kojarzona nie z kawiarnianymi formami życia literackiego, lecz z fabryczną i wyszynkową specyfiką (w stylu „ohydnej afery z cukiernią Millera”²⁵), od dawna utrwalaną w literaturze satyrycznej:

²² Zob. J. Molenda, *Przy stoliku w Czytelniku*, s. 245–267; R. Kanarek, *Kawiarnia literacka*, s. 405–406.

²³ R. Kanarek, *Kawiarnia literacka*, s. 405.

²⁴ Tamże.

²⁵ J. Dunin, W „Bi-Ba-Bo” i gdzie indziej. O humorze i satyrze z miasta Łodzi od Rozbickiego do Tuwima, wyd. 2, Łódź 2010, s. 64. Mowa o speluncie, w której łódzka socjeta zabawiała się z nieletnimi pensjonarkami.

A teraz chodź, mój druhu, wstąpmy do Sellina.
Zobaczysz różnych ludzi przy butelce wina,
Co dzień za dniem swą pensję miesięczną przepiją,
A jednak żyją ciągle i... wesoło żyją.

[*Spacer po Łodzi z kalendarza Nowy Rok*]²⁶;

Literatura – nie bawełna
Ani fabryka kurzu pełna,
Przeto się każdy chyba zgodzi,
Że słusznie nic nas nie obchodzi.

[*Rok literacki z wydawnictwa Nowy Rok. Łódzka
Łódzka książeczka humorystyczna, Łódź 1893*]²⁷.

Wbrew stereotypowym ujęciom wizerunkowym, w łódzkich kawiarniach toczy(ło) się życie literackie, a w historii i na mapie miasta przybytki sprofilowane na ten cel żywo się zaznaczyły, by wymienić takie – istniejące w różnym czasie – lokale jak U Roszka (ul. Piotrkowska 76), Café Astoria (ul. Piotrkowska 27), Grand Café (ul. Piotrkowska 72), Fraszka (ul. Piotrkowska 96), Klub Pickwicka (ul. Traugutta 6), Honoratka (ul. Moniuszki 2), SPATiF (ul. Kościuszki 33/35), Verte (ul. Piotrkowska 113), Mała Litera (ul. Traugutta 9), Niebostan (ul. Piotrkowska 17) czy Do Dzieła (ul. Próchnika 3)²⁸. Do tej listy można dodawać jeszcze miejsca odgrywające rolę w biografii pisarzy niekoniecznie z powodów *stricte* literackich – np. poruszanie się śladami Juliana Tuwima zakłada lokalizowanie kawiarni (jak m.in. cukiernia Komara przy ul. Piotrkowskiej 63 czy Esplanada przy ul. Piotrkowskiej 100), których był on admiratorem na różnych etapach życia²⁹, a eksploracja aktywności Sławomira Mrożka pozwala na odkrycie, że jako aktor wystąpił w wyreżyserowanej przez Janusza Majewskiego etiudzie filmowej *Rondo* (1958), do której zdjęcia kręcono w Sali Malinowej łódzkiego Grand Hotelu, co mogło mieć znaczenie dla późniejszego *Tanga*³⁰.

²⁶ Tamże, s. 30.

²⁷ Tamże, s. 26. Por. też K. Badowska, K. Kołodziej, *Przewodnik literacki po Łodzi*, Łódź 2017, s. 7.

²⁸ *Casus* tej nieistniejącej już księgarni-kawiarni dobrze obrazuje specyficzną politykę kulturalną Łodzi (a raczej jej brak) – zob. wywiad: I. Adamczewska, P. Frankiewicz, „Kocham Łódź, ale to trudna miłość”. Zamyka się księgarnia Do Dzieła, właścicielka wyjeżdża z miasta, „Gazeta Wyborcza” 2.09.2024, <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,31272847,kocham-lodz-ale-to-trudna-milosc-zamyka-sie-ksiegarnia.html> [dostęp 1.08.2025].

²⁹ J. Podolska, I. Rakowski-Kłos, *Spacerownik śladami Juliana Tuwima*, Warszawa–Łódź 2013, s. 62–66, 71.

³⁰ A. „Idon” Wojciechowski, *Tango Mrożka w Grand Hotelu*, w: tegoż, *Prunelki piło się dużo. Jazz, Łódź i ludzie we wspomnieniach trębacza „Melomanów”*, Łódź 2018, s. 33–36.

Nakierowany na efekty literackie łódzki koloryt kawiarniany bywał już przedmiotem osobnych, choć niekompleksowych jeszcze rozpoznań³¹. Dodatkowo stanowi on źródło inspiracji dla współczesnych pisarzy – np. cukiernię Aleksandra Roszkowskiego, popularnie określaną mianem U Roszka, opisują Przemysław Owczarek w *Mieście do zjedzenia* (2013) i Krzysztof Beśka w powieści *Dolina popiołów* (2015)³². Dalsze pogłębione badania biorące na celnik historyczną i współczesną specyfikę łódzkich kawiarni w aspekcie ich literackich konotacji mogą znacząco komplikować wyobrażenia o prawidłowościach życia kulturalnego w mieście o (post)industrialnej specyfice, a także przyczyniać się do przywracania pamięci o istotnych poruszeniach na scenie artystycznej Łodzi, wywoływanych choćby przez działającą w niej w dwudziestolecie międzywojennym grupę Jung Jidysz, której członkowie regularnie spotykali się w Café Astoria³³.

Wybrane metody geograficznych badań terenowych

Geografia społeczno-ekonomiczna, w tym geografia miast i geografia kultury, wykorzystuje zróżnicowane metody badań, często sięgając do dorobku innych dziedzin. Dla geografów kwerenda literatury przedmiotu stanowi wstępny etap procedury badawczej, której istotą jest poznanie, stanowiącej o tożsamości geografii, przestrzeni przez bezpośrednie jej doświadczanie:

W obrębie prac empirycznych główny nacisk kładzie się na tradycyjne metody analizy materiałów uzyskanych w wyniku badań terenowych (inwentaryzacja, obserwacja, pomiar, wywiad, ankieta, itp.) i kameralnych (źródła statystyczne, opracowania kartograficzne, materiały fotograficzne w różnej skali)³⁴.

Istotą pracy geografa są badania terenowe. Dane pierwotne, pozyskane bezpośrednio, a także dane wtórne, zaczerpnięte z istniejących źródeł (raportów, statystyk itp.) należy następnie uporządkować, usystematyzować,

³¹ K. Ratajska, *O niezwykłych łódzkich kawiarniach „U Roszka”, „Fraszka”, „Honoratka”*, Łódź 2018; A. Krawczyk, *Łódzkie kawiarnie literackie w II połowie XX wieku*, „Przegląd Humanistyczny” 2019, nr 4, s. 105–118.

³² K. Badowska, K. Kołodziej, *Przewodnik literacki po Łodzi*, s. 38–41.

³³ S. Dżigan, *Siła żydowskiego humoru*, przeł. M. Ruta, w: *Wśród łódzkich Żydów. Wspomnienia o mieście młodości*, red. D. Dekiert, K. Radziszewska, E. Wiatr, Łódź 2023, s. 150–155; J. Podolska, *Międzywojenna żydowska Łódź artystyczna*, „Gazeta Wyborcza”, 18.08.2009, <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,6937628,miedzywojenna-zydowska-lodz-artystyczna.html> [dostęp 27.07.2025].

³⁴ S. Liszewski, W. Maik, *Osadnictwo*, Poznań 2000, s. 13.

skategoryzować, dokonać ich typologii. Do analizy zgromadzonych materiałów można wykorzystać dorobek statystyki opisowej, statystyki optymalizacyjnej i in.

Dobór metod zawsze zależy powinien od celu i założeń pracy. Realizacji metody służy odpowiednio przygotowane narzędzie badawcze, którym jest aparatura (np. dokumentacji fotograficznej służy aparat fotograficzny lub smartfon) lub celowo opracowany arkusz umożliwiający odnotowywanie przez kilkoro badaczy tych samych informacji według ściśle przyjętych kryteriów (tzw. karta inwentaryzacyjna, pomiaru, obserwacji lub kwestionariusz ankiety, wywiadu). Aby pozyskany materiał był porównywalny, narzędzia powinny cechować się prostotą, jasnością, klarownością, szczególnie jeśli mają być używane przez różnych badaczy. Zakres gromadzonych informacji musi być na tyle wyczerpujący, by móc odpowiedzieć na wszystkie pytania badawcze. Nie ma metod uniwersalnych, dlatego należy stosować kilka sposobów gromadzenia danych, ich triangulację poprzez porównywanie, uzupełnianie i łączenie informacji pozyskanych wieloma sposobami³⁵. Metody nie są też rozłączne, niekiedy zawierają w sobie elementy typowe dla innych (przykładowo pomiar może być samodzielną metodą, ale wykorzystywany jest też w inwentaryzacji czy obserwacji). Dalej scharakteryzowano wyłącznie te metody, które autorzy zastosowali w geograficzno-literaturoznawczych badaniach przestrzeni kulturowej Łodzi.

Podstawową dla geografii społeczno-ekonomicznej metodą poznania cech przestrzeni jest inwentaryzacja. Jej cel to przedstawienie aktualnego stanu badanego obszaru. Inwentaryzacja oznacza spis inwentarza poczyniony z natury, rejestr według określonych w karcie inwentaryzacyjnej, zależnych od kontekstu merytorycznego, kryteriów. Badacz udaje się w teren, gdzie skrupulatnie odnotowuje interesujące go obiekty i ich charakterystyki. Metoda ta czerpie z obserwacji (najpierw należy dostrzec, by w konsekwencji móc odnotować zauważoną cechę) oraz pomiaru. Trudność tego badania to czasochłonność, zwłaszcza jeśli ma objąć znaczny teren.

Inwentaryzacja pozwala zarejestrować to, co jest oraz jakie jest w przestrzeni, a więc stan zagospodarowania i użytkowania³⁶. Funkcjonowanie przestrzeni oraz jej zrozumienie umożliwiają natomiast badania społeczne, procedury zbierania opinii poprzez ankiety wypełniane samodzielnie przez respondentów czy też wywiady, polegające na rozmowie z badanym. Ankiety zwykle są anonimowe, lecz w przypadku wywiadów najczęściej celowo dobiera się rozmówców, a wyrażenie przez nich zgody na podanie nazwi-

³⁵ C. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, przeł. E. Hornowska, Poznań 2001.

³⁶ A. Siejewska-Koberidze, *Studia inwentaryzacji urbanistycznej*, Warszawa 2012.

ska i funkcji dodatkowo uwierzytelnia wypowiedź. W zależności od potrzeb przeprowadzać można wywiady swobodne, w których badacz, dysponując scenariuszem rozmowy, nie jest zobligowany do zachowania sekwencji pytań i dostosowuje sposób ich sformułowania zależnie od okoliczności³⁷, lub kwestionariuszowe, podczas których zadaje pytania wedle uprzednio przygotowanego kwestionariusza. Jakość odpowiedzi zależy od osobowości nie tylko interlokutora, lecz także badacza, który powinien zadbać o komfortowe warunki badania, uważnie słuchać odpowiedzi, zadawać pytania dodatkowe tak, by zachęcać rozmówcę do swobodnego dzielenia się swoimi opiniami. Przeprowadzający wywiad nie powinien narzucać swoich poglądów, sugerować, oceniać.

Wydarzenia, zjawiska, zachowania w przestrzeni, a także cykliczność użytkowania obszaru poznawać można dzięki obserwacjom. Dotyczą one zmienności, pojawiających się przepływów, ruchu w przestrzeni. Obserwacja terenowa zawiera głównie treści jakościowe (zachowania, relacje, stroje), może obejmować też elementy ilościowe (np. pomiar liczby osób). Do rejestracji zdarzeń w terenie wykorzystuje się kartę obserwacji. Postawa badacza względem obserwowanych zjawisk i społeczności może być różna: uczestnicząca (badacz jest równie zaangażowany, jak pozostali uczestnicy)³⁸, nieuczestnicząca (badacz jedynie obserwuje), jawna (obserwowani mają świadomość, że są badani), niejawna (obserwowani nie wiedzą, że są badani). Prowadząc obserwację, należy brać pod uwagę wpływ miejsca i czasu prowadzenia badań na ich wyniki: godzina, dzień tygodnia, warunki pogodowe, lokalizacja w istotny sposób determinują obserwowane społeczności i przestrzenie.

Uzupełnieniem każdej z wymienionych metod jest dokumentacja fotograficzna. Rejestr sfotografowanych obiektów, zdarzeń czy zachowań może służyć jako materiał porównawczy do dalszych analiz³⁹.

Wszystkie zaprezentowane metody cechuje ruchliwość badacza, który gromadzi dane w terenie osobiście. Zaangażowanie naukowca nie może wpłynąć na wyniki – podstawowymi zasadami etyki badawczej powinny być: bezstronność, rzetelność, obiektywność, przedkładanie argumentów uzyskanych z badań ponad własne poglądy. Badacz „[r]ewiduje, kwestionuje i odrzuca nawet swoje twierdzenia, a także inne teorie, jeśli uzyskane wyniki, twierdzenia te podważają lub im zaprzeczają”⁴⁰.

³⁷ K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa 2000.

³⁸ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, przeł. W. Betkiewicz, M. Bucholc, P. Gadomski, J. Haman, A. Jasiewicz-Betkiewicz, A. Kloskowska-Dudzińska, M. Kowalski, M. Mozga, Warszawa 2019.

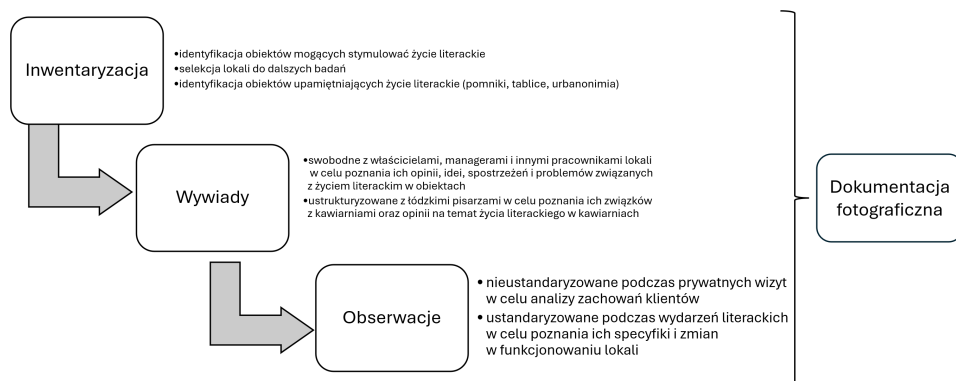
³⁹ R. Szkup, *Metody badań terenowych w turystyce*, Sosnowiec 2011.

⁴⁰ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Warszawa 2005, s. 131–132.

Życie literackie w łódzkich lokalach gastronomicznych w świetle badań geograficznych

Badania terenowe – inwentaryzację, wywiady, obserwacje, dokumentację fotograficzną (ryc. 1) – autorzy rozpoczęli w styczniu 2025 roku i wciąż je kontynuują, dlatego nie ma możliwości zaprezentowania pełnych wyników i ich interpretacji. Zostaje tu wyłącznie przedstawiona procedura badawcza oraz możliwości i ograniczenia zastosowania metod powszechnie przyjętych w geografii kultury do badania zjawiska literackiego. W pierwszym etapie prac przygotowano narzędzia badawcze (karty inwentaryzacyjne, kwestionariusze wywiadów z literatami, karty obserwacji wydarzeń literackich organizowanych w kawiarniach), które zweryfikowano podczas badań pilotażowych, a po nich zmodyfikowano.

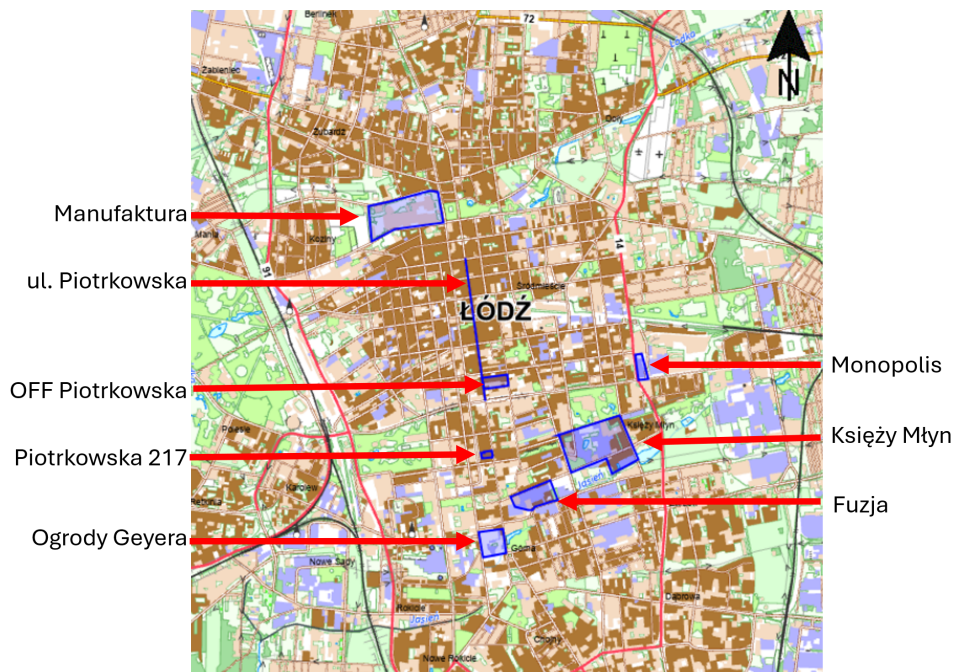
Rycina 1. Schemat procedury badawczej służącej identyfikacji życia literackiego w łódzkich lokalach gastronomicznych

Źródło: opracowanie własne.

Inwentaryzacji dokonano w wybranych lokalizacjach (ryc. 2): reprezentacyjnej części ulicy Piotrkowskiej (od placu Wolności do jej skrzyżowania z al. Piłsudskiego) oraz postindustrialnych i mieszkaniowych przestrzeniach, które zostały poddane rewitalizacji (Manufaktura, OFF Piotrkowska, Piotrkowska 217, Monopolis, Księży Młyn, Ogrody Geyera, Fuzja). Celem inwentaryzacji było odnalezienie historycznych śladów literackich (urbanonimia, pomniki i tablice pamiątkowe), a przede wszystkim identyfikacja współczesnych lokali, w których są elementy mogące stymulować życie literackie lub uobecniają się odniesienia literackie, np.: nazewnictwo (miejsc, dań, napojów) nawiązujące do literatury, dostęp do książek lub prasy, sprzedaż książek lub pamiątek związanych z literaturą. Zwracano także uwagę

Rycina 2. Miejsca prowadzenia badań terenowych w Łodzi

Źródło: opracowanie własne na podkładzie <https://mapy.geoportal.gov.pl/>.

na możliwości aranżacji wewnątrz na potrzeby wydarzeń. Kwerenda literatury dowiodła, że badania nie powinny ograniczać się do kawiarni *sensu stricto*, dlatego odwiedziono także herbaciarnie, restauracje, cukiernie – ogółem 112 miejsc, spośród których do dalszych badań zakwalifikowano 24. Obiekty są w różnym stopniu przygotowane do organizacji wydarzeń – to zarówno lokale kameralne, w których z pozoru nie ma warunków do goszczenia spotkań literackich, jak i takie, w których przewidziano prowadzenie działalności artystycznej (np. scenę w Komediowej i Obiecanej można obserwować także z antresoli, w tym drugim lokalu jest ponadto przestrzeń odgradzana kotarą podczas organizowanych tam spotkań biblijnych; w Manuarze⁴¹ przewidziano osobne pomieszczenie z ruchomą sceną).

⁴¹ Obiecana Restaurant & Cafe mieści się w Ogrodach Geyera przy ul. Piotrkowskiej 295A. Restauracja Manuar to projekt Agustina Egurrola zlokalizowany w Manufakturze, ul. Drewnowska 58D. Restauracja Komediowa jest inicjatywą Rafała Paczesia i funkcjonuje w zabytkowej kamienicy Dawida Sendrowicza przy ul. Piotrkowskiej 12.

Obrana metoda, chociaż umożliwiła wstępną selekcję obiektów, ma swoje ograniczenia. Pierwszym jest zakres przestrzenny – badania objęły nie całą Łódź, a tylko fragmenty współcześnie uważane za najbardziej atrakcyjne i stymulujące życie kulturalne. Autorzy mają świadomość, że kawiarnie literackie mogą znajdować się też w innych obszarach, np. na osiedlach, jednakże nie było fizycznej możliwości dokonania badań w całym mieście. Trudność polega również na precyzyjnym odróżnieniu odniesień do literatury od nawiązań do innych sztuk (szczególnie filmów i gier). Jednym z przejawów życia literackiego są zachowania klientów kawiarni – czytanie, pisanie⁴², które można zbadać, stosując obserwację. Należy mieć świadomość, że takie zachowania cechuje przypadkowość, a niektórych szczegółów nie da się zweryfikować – trudno dociec, czy osoba wpatrująca się w ekran smartfona lub laptopa czyta dzieło literackie czy też raport giełdowy. Kolejnym ograniczeniem inwentaryzacji są potencjalne nadinterpretacje dokonywane przez badaczy. Przykładowo nazwę kawiarni Obiecana autorzy początkowo powiązali z *Ziemią obiecaną* Reymonta, dopiero podczas wywiadu okazało się, że wybór onomastyczny jest motywowany biblijnie. Miejsce, w którym zidentyfikowano najwięcej elementów mogących stymulować życie literackie, to Espresso Patronum (ul. Piotrkowska 120), powszechnie uważane za kawiarnię promującą uniwersum Harry’ego Pottera. Właściciele nie łączą lokalu z literaturą czy też filmem, a z magią, i dokładają wszelkich starań, by uznawać go za kawiarnię magiczną.

Powyższe przykłady dowodzą, że wyniki inwentaryzacji nie odzwierciedlają złożoności problemu, stąd konieczność uzupełnienia jej rozmowami z pracownikami odwiedzanych obiektów. Miały one formę wywiadów nieustrukturyzowanych, swobodnych, a respondentami byli zwykle właściciele lub managerowie. Wywiady umożliwiły poznanie wcześniejszej i współczesnej działalności, planów dotyczących inicjowania życia literackiego, problemów związanych z godzeniem działalności artystycznej i gastronomicznej, wpływu życia literackiego na funkcjonowanie lokalu, a przede wszystkim wyjaśnienie motywacji nazewniczych. Metoda ta pozwoliła włączyć do badań obiekty bez elementów stymulujących życie literackie, a które związane są z pisarstwem. Przykładowo w kawiarni Przędza (ul. Piotrkowska 107) bywała Katarzyna Bonda, gdy pracowała nad powieścią *Lampiony*, gdzie zresztą lokal ten jest wzmiankowany. Przy okazji warto też nadmienić o różnych strategiach honorowania osób publicznych (w tym literatów), jeśli są gośćmi konkretnych lokali: ich właściciele mogą ten fakt eksponować (choćby przez

⁴² W jednej z definicji kawiarni literackich wspomina się o tym, że „rzadko są [one] miejscami, w których się pisze” [J.-P. Bertrand, G. Sicotte, *Cafés littéraires*, w: *Le dictionnaire du Litteraire*, red. P. Aron, D. Saint-Jacques, A. Viale, Paris 2002, s. 69 – tłum. własne].

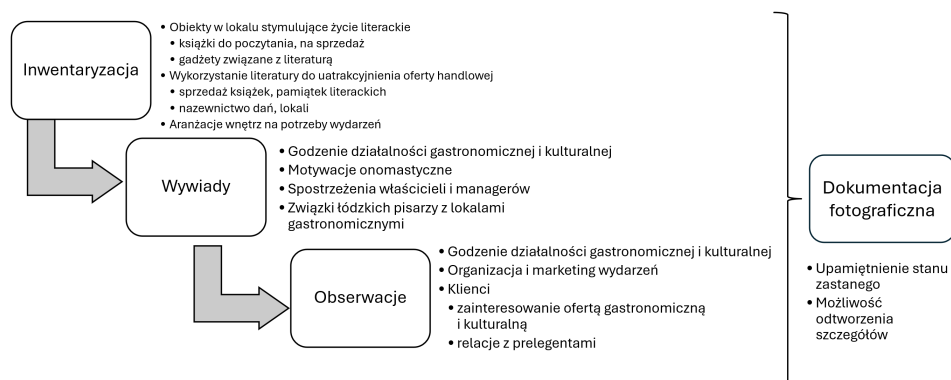
umieszczanie zdjęć z autografami – np. w Cykadzie przy ul. Piotrkowskiej 137/139 widnieją fotografie Kory Jackowskiej) albo wręcz przeciwnie: zapewniać swoim bywalcom anonimowość, by mogli funkcjonować w konkretnej przestrzeni incognito (tak postępuje się np. w Winotece – wine & more, Księży Młyn, ul. Tymienieckiego 32).

Następnym etapem badań były obserwacje prowadzone podczas wydarzeń literackich i teatralnych. Ogółem od stycznia do czerwca 2025 roku uczestniczono w sześciu tego typu przedsięwzięciach, z czego z dalszych ustaleń wyłączono jedno zorganizowane w kawiarni U Tkaczy w Zgierzu oraz jedno w foyer Teatru Powszechnego w Łodzi. Analizowano relacje prelegentów i prowadzących (ich zachowania, podejmowaną przez nich tematykę), widzów (liczba, związki z prelegentem, zachowania, stroje, aktywność), funkcjonowanie lokalu (aranżacja wnętrza, problemy organizacyjne, godzenie działalności komercyjnej i kulturalnej), działalność handlową (wydawanie dań i napojów, dodatkowa sprzedaż np. książek), marketing wydarzeń. Wyników obserwacji nie można generalizować – spotkania autorskie organizuje się sporadycznie i są one uzależnione od wielu czynników. We wskazanym okresie jedno z wydarzeń zaistniało w Niebostanie, zaś aż trzy odbyły się w Miriam Kawiarni-Księgarni (ul. Piotrkowska 35) – lokalu promującym wartości katolickie. Miały one charakter lokalny, dawały szansę poznania twórczości łódzkich artystów. Ich kameralny charakter sprawił, że możliwe było też zbadanie relacji między występującymi a widownią, wśród której dominowali znajomi i rodzina pisarzy. We wskazanym okresie nie było możliwości uczestniczenia w płatnych spotkaniach z popularnymi literatami spoza Łodzi.

Ostatnim elementem badań są wywiady przeprowadzane z łódzkimi pisarzami dotyczące ich związków z kawiarniami jako miejscami, w których można tworzyć, czerpać inspirację, prezentować swój dorobek. Wstępne wyniki wciąż prowadzonych badań, pozwalają dostrzec pewną sprzeczność. Alicja Mazan-Mazurkiewicz, pisarka, która często spotyka się z czytelnikami w kawiarni, sama lokale te traktuje wyłącznie jako miejsca rozmów ze znajomymi, zaś Anna Ciarkowska, często pisząca w kawiarniach, rzadko odbywa w nich spotkania autorskie – z jednej strony ma ulubione lokale, w których pracuje, z drugiej – trudno jej znaleźć taki, w którym chciałaby promować swoje książki. Młoda pisarka Justyna Mastalerz nie tworzy w kawiarniach, gdyż nie sprzyjają one według niej koncentracji, jednocześnie niektóre wnętrza i właściwą im atmosferę, jak w przypadku Verte, uważa za inspirujące.

Metody uzupełniała dokumentacja fotograficzna umożliwiająca upamiętnienie stanu zastanego, odtworzenie szczegółów wizualnych. Każda z zastosowanych metod ma zarówno zalety, jak i wady, z których główną

Rycina 3. Główne informacje pozyskane dzięki poszczególnym metodom badań

Źródło: opracowanie własne.

pozostaje czasochłonność, a w przypadku obserwacji wydarzeń także przypadkowość wynikająca z tego, czy w okresie badań imprezy kulturalne są akurat organizowane. Konieczna była więc triangulacja, łączenie metod, które wzajemnie się uzupełniają i pozwalają na dopełnienie zebranych informacji (ryc. 3).

Podsumowanie

Literaturoznawczo-geograficzne prace mają na celu skonsolidowanie metod służących przestrzennej analizie życia literackiego w kawiarniach i funkcjonowania kawiarni literackich. Badania literaturoznawcze, implikujące statykę badacza, a koncentrujące się głównie na studiach dostępnych dokumentów, pozwalają poznać obraz tych zjawisk w przeszłości. Geografowie, w zależności od specjalizacji (np. w geografii historycznej) również stosują te metody, jednakże *clou* badań geograficznych to badania terenowe, nakierowane na analizę aktualnego stanu przestrzeni i zachodzących w niej zjawisk. Stosowane jest więc podejście indukcyjne, podczas gdy w literaturoznawstwie dominuje dedukcja. Paradoksalnie badania literaturoznawcze o podłożu historycznoliterackim pozwalają poznać dynamikę zmian badanych zjawisk, podczas gdy terenowe badania geograficzne określają stan w konkretnym czasie, ukazują perspektywę różnych podmiotów (w przypadku życia literackiego w kawiarniach: pisarzy, uczestników spotkań literackich, zarządzających lokalami). Implementacja badań geograficznych do wyjściowo literaturoznawczego tematu poskutkowała wykorzystaniem po-

tencjału badań terenowych, dodaniem ich do standardowego dla literaturoznawstwa zestawu strategii badawczych: uzupełniła statyczny, pozostający w bezruchu model poznania o akcent dynamiczny, a zatem pozwoliła wcielić w życie przywoływany już wcześniej nowohumanistyczny postulat „praktykowania teorii», tzn. wyprowadzania analitycznych pojęć z empirycznej materii”⁴³.

Działania naukowe prowadzone w interdyscyplinarnym zespole są wyzwaniem m.in. w zakresie ujednolicenia nomenklatury i zsynchronizowania metod. Niekiedy te same procedury badawcze są odmiennie nazywane. Geografowie nie stronią od studiów literatury, jednakże ich analizy dotyczące np. kawiarni i życia literackiego w przeszłości mają inną funkcję, nigdy nie będą tak pogłębione jak literaturoznawcze. Literaturoznawcy z kolei sięgają do metod geograficznych, by poznać współczesne aspekty zagadnień poddawanych namysłowi, jednocześnie ich wnioski pozbawione będą analiz przestrzennych (pominiętych także w tym artykule). Poszerzenie literaturoznawczego pola o badania geograficzne umożliwiło m.in. konstatację, że funkcjonujące obiegowo definicje kawiarni literackiej nie znajdują zastosowania do pełnego zobrazowania współczesnych przejawów życia literackiego w lokalach gastronomicznych. Rozbieżności wynikające ze wstępnych analiz skłaniają ku pogłębieniu współpracy i prowadzeniu dalszych badań w celu wypracowania konsensusu poznawczego.

Bibliografia

- Adamczewska Izabella, Frankiewicz Paulina (2024), „Kocham Łódź, ale to trudna miłość”. Zamyka się księgarnia Do Działa, właścicielka wyjeżdża z miasta, „Gazeta Wyborcza”, <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,31272847,kocham-lodz-ale-to-trudna-milosc-zamyka-sie-ksiegarnia.html> [dostęp 1.08.2025].
- Apanowicz Jerzy (2005), *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Warszawa: Difin.
- Babbie Earl (2019), *Badania społeczne w praktyce*, przeł. W. Betkiewicz, M. Bucholc, P. Gadomski, J. Haman, A. Jasiewicz-Betkiewicz, A. Kloskowska-Dudzińska, M. Kowalski, M. Mozga, Warszawa: PWN.
- Badowska Katarzyna, Kołodziej Karolina (2017), *Przewodnik literacki po Łodzi*, Łódź: Centrum Inicjatyw na rzecz Rozwoju REGIO.
- Bakewell Sarah (2018), *Kawiarnia egzystencjalistów. Wolność, Bycie i koktajle morelowe*, przeł. A. Paszkowska, Warszawa: Krytyka Polityczna.
- Berkieta Aleksandra (2017), *Między praktyką a teorią: przypadki awangardy rosyjskiej*, „Tekstualia”, nr 2, s. 113–123.

⁴³ R. Nycz, *Kultura jako czasownik*, s. 20.

- Bertrand Jean-Pierre, Sicotte Geneviève (2002), *Cafés littéraires*, w: *Le dictionnaire du Littéraire*, red. P. Aron, D. Saint-Jacques, A. Viale, Paris: Presses Universitaires de France, s. 68–69.
- Bystron Jan Stanisław (2006), *Publiczność literacka*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Duncan Stephen R. (2018), *The Rebel Café. Sex, Race, and Politics in Cold War America's Nightclub Underground*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Dunin Janusz (2010), W „Bi-Ba-Bo” i gdzie indziej. O humorze i satyrze z miasta Łodzi od Rozbickiego do Tuwima, wyd. 2, Łódź: Wydawnictwo Officyna.
- Dżigan Szymon (2023), *Siła żydowskiego humoru*, przeł. M. Ruta, w: *Wśród łódzkich Żydów. Wspomnienia o mieście młodości*, red. D. Dekiert, K. Radziszewska, E. Wiatr, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 150–155.
- Faron Bolesław (2013), *Jama Michalika. Przewodnik literacki*, wyd. 3, rozsz., Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne.
- Fitch Noël Riley ([2008]), *Najśłynniejsze kafejki literackie Europy*, przeł. K. Wywiół-Prząda, Poznań: Publicat – Elipsa.
- Frankfort-Nachmias Chava, Nachmias David (2001), *Metody badawcze w naukach społecznych*, przeł. E. Hornowska, Poznań: Zysk i S-ka.
- Gazda Grzegorz (2009), *Słownik europejskich kierunków i grup literackich XX wieku*, Warszawa: PWN.
- Glennon Katie, *Literary Cafe Podcast*, <https://ultimateradioshow.com/literary-cafe-podcast/> [dostęp 28.07.2025].
- Jezernik Bożidar (2021), *Kawa. Historia wielu interesujących osób i przeszkód, z jakimi spotykał się gorzki czarny napar, zwany kawą, w swoim zwycięskim pochodzie z Arabii Felix wokół świata, czego nie zdołał powstrzymać nawet muhtasib ze świętego miasta Mekki*, przeł. J. Pomorska, wyd. 2, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Kaleta Roman (1991), *Kawiarnie*, w: *Słownik literatury polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa i in., wyd. 2 poszerz. i popr., Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 208–211.
- Kanarek Romuald (1991), *Kawiarnia literacka*, w: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 405–407.
- Kaszyński Stefan H. (2006), *Legenda wiedeńskiej kawiarni literackiej*, w: S.H. Kaszyński, *W cieniu habsburskich krajobrazów. Trzynastcie esejów o literaturze austriackiej*, Poznań: Wydawnictwo ARS NOVA, s. 63–79.
- Kawa, książki, rozmowy. Rzecz o niezwykłych kawiarniach*, Polskie Radio Dwójka – audycja Ćwiczenia z myślenia, prowadzenie Andrzej Malesa, 11.11.2013, <https://www.polskieradio.pl/8/1455/artykul/976522,kawa-ksiazki-rozmowy-rzecz-o-nie-zwyklych-kawiarniach> [dostęp 28.07.2025].
- Kawiarenka poetycka. Almanach użytkowników* (2015, 2016, 2019), cz. 1–5, Koszalin: KryWaj.
- Kłak Tadeusz (1993), *Stolik Tadeusza Peipera. O strategiach Awangardy*, Kraków: Oficyna Literacka.
- Konecki Krzysztof (2000), *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa: PWN.

- Krawczyk Alicja (2019), *Łódzkie kawiarnie literackie w II połowie XX wieku*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 4, s. 105–118.
- Krzyżanowska Agnieszka (2024), *Wiedeńskie kawiarnie*, w: A. Krzyżanowska, *Wiedeń nieoczywisty. Niespieszna podróż ulicami miasta, w którym autorka mieszka od ponad 20 lat!*, Bielsko-Biała: Pascal, s. 156–187.
- Liszewski Stanisław, Maik Wiesław (2000), *Osadnictwo*, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- Makowiecki Andrzej Z. (2013), *Warszawskie kawiarnie literackie*, Warszawa: Iskry.
- Matyaszevska Elżbieta (2015), *Przestrzeń kawiarni i przestrzeń sztuki. Jama Michalika w Krakowie, fin de siècle i Młoda Polska*, „Pamiętnik Sztuk Pięknych / Fine Arts Diary”, vol. 10, s. 385–392.
- Minois Georges (2019), *Szerzenie się niewiary: kawiarnie, kluby, gazety*, w: G. Minois, *Historia ateizmu. Niewierzący w świecie zachodnim od jego początków do naszych czasów*, przeł. W. Klenczon, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, s. 440–445.
- Molenda Jarosław (2019), *Z espresso przez Europę. 20 najśłynniejszych kawiarni, które musisz poznać*, Warszawa: Bellona.
- Molenda Jarosław (2021), *W 80 filiżanek dookoła świata. Piętnaście najśłynniejszych kawiarni*, Warszawa: Wydawnictwo Lira.
- Molenda Jarosław (2024), *Przy stoliku w Czytelniku*, Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Murawska-Muthesius Katarzyna (2010), *Karykatura kawiarniana jako medium nowoczesności. Jama Michalikowa w Krakowie*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, nr 4, s. 167–183.
- Nycz Ryszard (2017), *Kultura jako czasownik. Sondowanie nowej humanistyki*, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN.
- Olczyk Jacek (2016), *Życie literackie w Krakowie w latach 1893–2013*, Kraków: Korporacja Ha!art.
- Opowieści wiedeńskiej kawiarni (2004), wybór, koncepcja, wstęp S. H. Kaszyński, współpr. J. Drynda, A. Wiśniewska, Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Pluciennik Jarosław (2009), *Literatura, głupcze! Laboratoria nowoczesnej kultury literackiej*, Kraków: Universitas.
- Podolska Joanna (2009), *Międzywojenna żydowska Łódź artystyczna*, „Gazeta Wyborcza”, <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,6937628,miedzywojenna-zydowska-lodz-artystyczna.html> [dostęp 27.07.2025].
- Podolska Joanna, Rakowski-Kłós Igor (2015), *Spacerownik śladami Juliana Tuwima*, Warszawa–Łódź: Agora.
- Ratajska Krystyna (2018), *O niezwykłych łódzkich kawiarniach „U Roszka”, „Fraszka”, „Honoratka”*, Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy.
- Rittner Leona, Haine W. Scott, Jackson Jeffrey H. [red.] (2013), *The Thinking Space. The Café as an Institution in Paris, Italy and Vienna*, Ashgate: Farnham and Burlington.
- Rybicka Elżbieta (2012), *Zwrot topograficzny w badaniach literackich. Od poetyki przestrzeni do polityki miejsca*, w: *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*, red. T. Walas, R. Nycz, Kraków: Universitas, s. 311–343.
- Sadkowska-Mokkas Lidia (2015), *Przystanek Warszawa. Subiektywny przewodnik literacki*, Brzezia Łąka: Wydawnictwo Poligraf.

- Siejkowska-Koberidze Agnieszka (2012), *Studia inwentaryzacji urbanistycznej*, w: *Geografia urbanistyczna*, red. S. Liszewski, Warszawa: PWN, s. 409–428.
- Stradecki Janusz (1976), *Funkcje społeczne kawiarni literackiej*, „Teksty”, nr 4–5, s. 199–211.
- Stradecki Janusz (1977), *W kręgu Skamandra*, Warszawa: PIW.
- Szkup Roman (2011), *Metody badań terenowych w turystyce*, w: „Stare i nowe” problemy badawcze w geografii społeczno-ekonomicznej, red. S. Sitek, Sosnowiec: Polskie Towarzystwo Geograficzne, s. 9–18.
- Ulicka Danuta (2017), *Przestrzenie teorii*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze”, nr 11, s. 7–26.
- Williams Mukesh (2018), *The Modern Café in Literature*, „Studies in the English Language & Literature”, nr 83, s. 17–50.
- Wojciechowski Andrzej „Idon” (2018), *Prunelki piło się dużo. Jazz, Łódź i ludzie we wspomnieniach trębacza „Melomanów”*, Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy.
- Zawisza Elżbieta (1993), *Formalne i nieformalne organizacje życia kulturalnego: instytucje, kawiarnie, kluby, salony, przyjaźnie*, w: E. Zawisza, *Powieść w kulturze czytelnictwa Francji XVIII wieku*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 44–46.

Movement and Stillness in Literary-Geographical Research on Literary Life in Łódź Cafés: A Methodological Perspective

Abstract

The concepts of movement and stillness can be interpreted as categories that reflect the attitudes and modes of activity adopted by scholars across various disciplines, particularly in relation to their research methods. Geographical inquiry—especially fieldwork in cultural geography, which employs techniques such as inventories, photographic documentation, observation, and interviews—necessarily involves the researcher’s physical movement through space. By contrast, literary studies traditionally operate within a framework of immobility. However, this does not preclude the effective application of spatially mobile research methods to literary scholarship, particularly when examining the forms and practices of contemporary literary life in café settings.

Keywords: literary culture, literary cafés, Łódź, interdisciplinary approaches, research methodology